

Peter Svetina

HVALA, KRITIKA IN NOSTALGIJA: Podoba socializma v slovenski mladinski književnosti socialističnega in postsocialističnega časa¹

Prispevek obravnava film *Outsider* (1997) Andreja Košaka in roman *Pink* (2008) Janje Vidmar z vidika reprezentacije socialistične družbe v postsocialističnem času. Socializmu časovno bližji film do družbene stvarnosti vzpostavlja izrazito bolj kritično in neprizanesljivejšo držo kot roman, pisan z odmaknjene časovne perspektive, ki je na mestih sicer samoironična, vendar razvidno nostalgčna.

The article discusses the film *Outsider* (1997) by Andrej Košak and the novel *Pink* (2008) by Janja Vidmar from the viewpoint of representation of the socialist society in the post-socialist times. The film, being closer to socialism in terms of time, is characterized by a distinctly more critical and merciless attitude towards the social reality than the novel, written from a remote temporal perspective; although self-ironic at some points, it remains visibly nostalgic.

Družbena klima v socialistični Jugoslaviji po drugi svetovni vojni je bila tako kot družbene klime drugih vzhodnoevropskih komunističnih dežel v času komunističnega družbenega režima podvržena nihanjem. Leto 1948 je zaznamoval jugoslovanski spor z Informbirojem in osamitev jugoslovanske komunistične partije, leto 1952 pa kongres jugoslovanskih književnikov, na katerem so se odrekli socialističnemu realizmu. Zdi se, da je bil kljub temu politični pritisk v Jugoslaviji najhujši nekje do sredine 60. let, ko so vsaj v Sloveniji in na Hrvaškem prevzeli krmilo mladi, v tržno gospodarstvo usmerjeni komunisti. Po nekaj letih jih je konservativna komunistična elita sicer odstranila in družbeni pritisk ponovno povečala, a nekaterim pridobljenim družbenim ugodnostim, ki so delale življenje v socializmu znosnejše,

¹ Rerefekat je bil pod naslovom *Lob, Kritik und Nostalgie: das Bild des slowenischen Kinder- und Jugendliteratur der sozialistischen und postsozialistischen Zeit* predstavljen na 13. kongresu nemških slavistov, ki je potekal v Trierju med 24. in 26. 9. 2019. V sekciji, ki je bila posvečena podobi komunizma v mladinski književnosti, nastali po letu 1989, so z referati sodelovale še Anna Artwinska z Univerze v Leipzigu, Karoline Thaidigsmann z Univerze v Heidelbergu, Ewa Kowollik z Univerze v Halleju in Nina Frieß iz berlinskega Centra za vzhodnoevropske in mednarodne študije. Samostojna sekcija, posvečena mladinski literaturi, je na kongresih nemških slavistov prej izjema kot običaj.

se ni bilo več moč odpovedati. (Prim. Vodopivec, 2007: 336–339, 400–421, 429) S Titovo smrtjo leta 1980 se je jugoslovanska država začela vse bolj krhati, dokler ni v začetku 90. let z vojno tudi razpadla.

Obdobje socializma in razpad Jugoslavije sta snov in tema mnogih literarnih in filmskih del v južnoslovanskem prostoru. Kakšna je podoba socializma v slovenski mladinski literaturi, ki je nastala po padcu skupne države, je tema pričujočega referata (pod pojmom mladinska literatura združujem tu tako leposlovje kot film, kot mladinsko pa razumem tudi t. i. crossover literaturo, ki ji obravnavani deli pripadajo).

Za izhodišče sem si izbral film *Outsider* Andreja Košaka (rojen 1965), ki je nastal leta 1997, in roman *Pink* Janje Vidmar (rojena 1962), ki je izšel leta 2008. Obe deli sta namenjeni (ali ju je kritika namenila) tudi najstnikom in sta reprezentativni: film naj bi bil v času nastanka najbolj gledan slovenski film sploh (Wikipedia, *Outsider*), roman pa je prejel večernico, osrednjo slovensko nagrado za mladinsko literaturo.

Dogajanje filma *Outsider* je postavljeno v jesen 1979, ko se v Ljubljano preseli Sead s svojim očetom, Bosancem, nižjim oficirjem jugoslovanske vojske, in materjo Slovenko. V Ljubljani začne obiskovati gimnazijo, kjer se sreča na eni strani s skupino punkerjev, ki se jim pridruži v bendu, na drugi strani s sošolko Metko iz (lahko bi rekli) (malo)meščanskega okolja, v katero se zaljubi. Seadov oče je predan komunist, disciplina je aksiom, vsak upor pa strogo (tudi z udarci) sankcionira. Sinu želi omogočiti ugledno vojaško kariero pilota (»pa da leti iznad oblaka, a ono mu zvezda petokraka na onom repu«), za njegove dejanske želje pa nima niti najmanjšega posluha. Sin se očetu upira z izborom pankerske družine, ki ga je sprejela medse (oče jih imenuje kreneni: »Druži se s onima, koji farbaju kosu, nose lance, izgledaju ko idioti.«). Na koncu filma se Sead očetu upre najprej verbalno: »Jebem ti armijo i onog ko ju izmisli!«, nato pa, medtem ko oče po televiziji pretresen posluša novico o smrti predsednika Tita, še fizično z lastnim samomorom: »Stari, ja ostajem ovdje.« Ustrelji se z očetovo pištolo.

V filmu je fokus na eni strani usmerjen v skupino pankerjev, ki s svojim oblačenjem in glasbo provocirajo ustaljene in dovoljene družbene vzorce, in to posebej še v času, ko je v Ljubljano v bolnišnico prepeljan na zdravljenje predsednik Tito. Organi represije (policija, vojska) sankcionirajo njihovo javno izraženo uporniško početje (koncert na strehi bloka), najstniki dobijo vsak svojo policijsko kartoteko, eden od njih je tudi zaprt, ker je na vojašnico napisal grafit Sex Pistols. Na drugi strani film prikazuje zgodbo fanta iz t. i. mešanega zakona (Bosanca in Slovenke), ki se zaljubi v Slovenko. Ta zanosi, a se odloči za splav. Če je zvezo med Seadovo mamo in očetom še moč ohraniti, nove zveze Seada in Metke, ki bi ponavljala jugoslovanski obrazec mešanega zakona, ni več mogoče ohraniti: družbeni pritisk slovenske strani je tako močan, da se dekle odloči za splav (in posredno vpliva tudi na Seadov samomor).

Film je kritika socialističnega družbenega sistema, ki mladim ne dopušča sproščenega izražanja, in sicer kritika sistema kot celote. Kritika leti tako na šolski sistem kot na odnose v družini, ki jih oblikuje kolektivistična zavest in slepa pripadnost komunistični oblasti. Komunistični družbeni red v filmu poosebljata Seadov oče in ravnatelj gimnazije, v katero hodijo Sead, in eden od njegovih pankerskih kolegov. Sead in njegova punkerska družina poosebljata mladino, ki bi rada žive-la po svoje. Tak način življenja oblasti jemljejo kot provokacijo, ki jo je potrebno

sankcionirati. Metka pa prihaja iz družbeno konformne družine, ne komunistične, vendar iz take, ki gleda na to, da bo v sistemu preživela brez silnejših pretresov. Neizrečena, a razvidna je v filmu tudi kritika družbeno konformnega obnašanja večjega dela slovenske mladine (družbe).

Tudi roman *Pink* Janje Vidmar se tako kot film zaključi s Titovo smrtjo. Roman je avtorica posvetila »moji generaciji«, torej tistim, ki so bili ob njegovem izidu štirideset-, petdesetletniki, kritika pa mu je dodelila status maldinskega romana. Zgodba se dogaja v Mariboru v sedemdesetih letih, osrednji literarni lik je Janca Vidner, otrok iz delavske družine, ki s sestro, očetom in mamo živi v delavskem bloku: oče je inštalater, mama gospodinja, sestra dijakinja srednje administrativne šole. Pripoved ni oblikovana prvoosebno, a pušča vtis, da pripovedovalka govori o lastnem odrasčanju (to se da razbrati iz imena naslovne junakinje: Janja Vidmar / Janca Vidner).

Večina zgodbe je posvečena Jančinemu odrasčanju: iz osnovne šole pride v srednjo, iz pionirke postane mladinka. A bolj kot vprašanje družbenega pritiska, ki bi ga ljudje čutili na duhovnem področju, se kaže pritisk na materialnem: ne zaznamuje jih skrajno pomanjkanje, je pa opazno, da morajo v delavskih družinah z denarjem ravnati premišljeno in previdno, če hočejo kolikor toliko spodobno preživeti. Osrednje mesto v zgodbi zavzemajo družbene skupine mladih, ki so prepoznavne že po oblačenju: pankerji, šminkerji, džankiji. Janco skupaj s sošolko Nado zanaša zdaj k enim zdaj k drugim, doživita prve ljubezenske izkušnje, kupita si kavbojke, pokadita joint, hodita v lokale, kjer se zbira mladina, udeležita se divjega gimnazijskega plesa itn.

Bralec nima občutka, da literarni liki zares občutijo kakšno družbeno ali politično represijo: edini, ki mladino sankcionira, so starši, pa še oni je praviloma ne sankcionirajo iz ideoloških, ampak iz povsem starševskih razlogov (zaradi frizur, oblek ipd.). Svet, kakršnega opisuje pripovedovalka, je naporen zaradi odrasčanja, ne zaradi družbenih razmer: odrasčanje bi bilo prav tako naporno v povsem drugačnih družbenih razmerah. Navidezna družbena kritika se v romanu izoblikuje v ironijo in zlasti samoironijo, s tem pa ukinja družbenokritično ost:

»Janca je preznajena skakala na vse štiri strani neba. Lasje so ji vihrali kot jugoslovanska zastava, njen obraz je bil rdeča petokraka.« (Vidmar, 2010: 111)

»Tomi in Nada sta izvajala zapletene ljubezenske akrobacija. Tomi jo je pregibal v pasu kot mladinsko člansko izkaznico.« (Vidmar, 2010: 133)

»/Jančina/ Ljubezenska rdečica ji je vrat preplavila z rdečimi zvezdami, ki se jih ne bi sramovala niti kolektivna komunistična nadzavest.« (Vidmar, 2010: 135)

Slovenska madinska literatura je od začetka povojnega jugoslovanskega komunizma prehodila pot od odobravanja družbenega sistema in agitiranja zanj (v 50. letih: *Mi gradimo* Vere Albreht, *Knjiga o Titu* Franceta Bevka) do eksplicitne družbene kritike nekaterih elementov komunističnega režima (npr. družbene razlike v komunistični družbi, nečloveško obravnavanje mladostniške nosečnosti v družbi v romanu *Gimnazijka* Anotna Ingoliča), ki se pojavi ob politični otoplitvi konec 60. let, in preko prikrita kritike komunističnega sistema kot celote (*Avtomoto mravlje* Jožeta Snoja, *Stopinje po zraku* Leopolda Suhodolčana) sredi 70. let (prim. Svetina, 2019: 26–29, 174–195), do očitne kritike tega sistema po razpadu Jugoslavije sredi 90. let (film *Outsider*).

Del generacije, ki je odrasčala v jugoslovanskem socializmu v 70. in 80. letih, je imel po osamosvojitvi na to obdobje izrazito kritičen pogled (Košak s filmom *Outsider*). Del generacije (Vidmar z romanom *Pink*) pa na družbeno dogajanje s časovne distance gleda z nostalgijo: to je bil čas iskanja identitete, ki je vedno naporen, a večina ga je preživela brez prask, živeli so sicer skromno, z današnjega zornega kota velikokrat absurdno, a pravzarpav večini tistih, ki so odrasčali v 70. in 80. letih ni bilo nič zares hudega. Kar se mi zdi ob tem zanimivo dodati, je tole: obe obravnavani deli izpostavljata kot osrednji problem vprašanje identitete, razlika med njima je v tem, ali je protagonistu afirmacija dovoljena. Izkaže se, da je afirmacija identitete dovoljena/mogoča v nacionalno enoviti družini, v nacionalno mešani pa ne, tu junak zato, da bi ohranil pridobljeno identiteto, propade.

Kritika represivnega družbenega sistema je dovolj logična reč. Doživljanje represivnega družbenega sistema z nostalgijo malo manj. Nostalgijo v povezavi z jugoslovanskim socializmom si razlagam z dejstvom, da so imeli v začetku 90. let slovenski komunisti odločilno vlogo pri razpadu Jugoslavije in pri oblikovanju samostojne slovenske države, iz družbenega življenja niso bili nikoli odstranjeni na tak način kot npr. na Češkem, celo drugače: ves čas so zaradi svoje aktivne vloge v demokratizacijo ohranjali simpatijo in podporo ljudi. In verjetno je vsaj še en razlog za nostalgijo: kljub skromnemu življenju so bile jugoslovanske (slovenske) meje odprte na Zahod, od tam se je dalo v državo prinašati marsikaj, kar je blažilo družbeno klimo in nenazadnje povezovalo ljudi.

Navedenke

Outsider, 1997 (Andrej Košak): <https://www.youtube.com/watch?v=XQhNeJ8OZhs>. (Dostop: 23. 10. 2019)

Peter Svetina, 2019: *Metuljčki in mehaniki: slovenska mladinska književnost med meščanstvom in socializmom*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Janja Vidmar, 2010: *Pink*. Ljubljana: Društvo Bralna značka Slovenije – ZPMS.

Peter Vodopivec, 2007: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

Wikipedia, *Outsider*: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Outsider>. (Dostop: 23. 10. 2019)